

УДК 336.77

DOI: 10.31732/2663-2209-2023-72-39-46

ФІНАНСОВІ ДЖЕРЕЛА СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Ірина Соколовська¹, Ольга Сивак²

¹К.е.н., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: sokoli@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4833-8337>

²Викладач Фахового коледжу Університету «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: oliasyvak@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7000-993X>

FINANCIAL SOURCES OF UKRAINIAN ENTREPRENEURSHIP SUSTAINABILITY IN THE CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Iryna Sokolovska¹, Olha Syvak²

¹PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: sokoli@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4833-8337>

²Lecturer of the professional College of KROK University, Kyiv, Ukraine, e-mail: oliasyvak@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7000-993X>

Анотація. Статтю присвячено аналізу проблем фінансового забезпечення підприємництва в умовах економічної невизначеності. Ідентифіковані причини низького рівня кредитування підприємницького сектору у довоєнний період. Метою цієї статті є аналіз проблемних аспектів фінансового забезпечення підприємництва в умовах економічної та політичної невизначеності, обґрунтування необхідності включення фінансового ринку для забезпечення стійкості МСБ в умовах повоєнного відновлення. Відтак постає питання пошуку джерел фінансового забезпечення стійкості суб'єктів МСБ за умов перманентної невизначеності. Досліджено особливості фінансового забезпечення підприємницького сектору в Україні упродовж активної фази російсько-української війни 2022-23 рр. Класифіковані фінансові виклики підприємницького сектору в умовах воєнного стану. Встановлено, що найбільші обмеження відновленню малого та середнього бізнесу створює брак фінансових ресурсів, спричинений низьким рівнем платоспроможного попиту, недоступністю кредитних коштів та власного капіталу, організаційними проблемами використання грантових коштів. Проведено аналіз регуляторних змін та державних заходів фінансової підтримки суб'єктів підприємництва. Досліджено динаміку та вартість кредитування банками малих, середніх, малих та мікро підприємств впродовж 2021-2023 р.р. Обґрунтована недостатність заходів з підтримки кредиторів та позичальників для забезпечення фінансової стійкості малих та середніх підприємств. Запропоновані додаткові інструменти зовнішньої фінансової підтримки підприємництва з урахуванням ефективного світового досвіду країн, що перебували в умовах зовнішніх шоків нестабільності. Обґрунтована необхідність стимулювання фінансового ринку для забезпечення фінансової стійкості підприємницького сектору в умовах повоєнного відновлення. Йдеться про подолання нагромаджених диспропорцій грошово-кредитного ринку, а саме: про короткостроковість та високу вартість ресурсів, а також про домінування ринку державних облігацій.

Ключові слова: фінансові джерела, фінансова стійкість підприємств, пільгове кредитування, державні програми кредитування, грантова підтримка підприємництва, повоєнне відновлення.

Формули: 0; рис.: 2; табл.: 2; бібл.: 14

Abstract. This article is devoted to the analysis of the financial support of entrepreneurship in conditions of economic uncertainty problems. Identified reasons for the low level of business sector lending in the pre-war period. The purpose of this article is to analyze the problematic aspects of financial support for entrepreneurship in the conditions of economic and political uncertainty, to justify the need to include the financial market to ensure the stability of SMEs in the conditions of post-war recovery. Therefore, the question arises of finding sources of financial support for the sustainability of SMEs under conditions of permanent uncertainty. Peculiarities of financial support of the business sector in Ukraine during the active phase of the Russian-Ukrainian war of 2022-23 were studied. Classified financial challenges of the business sector in the conditions of martial law. It has been established that the biggest limitations to the recovery of small and medium-sized businesses are the lack of financial resources caused by the low level of household demand, the unavailability of credit funds and equity capital, and organizational problems in the grant funds using. An analysis of regulatory changes and state financial support measures for business entities was carried out. The dynamics and cost of lending by banks to small, medium and micro enterprises during 2021-2023 were studied. The inadequacy of measures to support creditors and borrowers to ensure the financial stability of small and medium enterprises was substantiated. Additional tools for external financial support of entrepreneurship are proposed, taking into account the effective global

experience of countries that were in conditions of external shocks of instability. There is a justified need to stimulate the financial market to ensure the financial stability of the business sector in the conditions of post-war recovery. It is about overcoming the accumulated imbalances of the money market, namely: the short-term and high cost of resources, as well as the dominance of the government bond market.

Keywords: financial sources, financial stability of enterprises, preferential lending, state lending programs, grant support for entrepreneurship, post-war recovery.

Formulas: 0; **fig.:** 2; **tabl.:**2; **bibl.:**14

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної воєнної агресії росії проти України особливої актуальності в царині сучасних досліджень набуває проблема оцінки економічних збитків та інструментів подальшого відновлення економіки. Зважаючи на те, що саме підприємство є найбільш гнучкою та соціально значимою частиною національної економіки, одним із першочергових завдань, що потребують вирішення, є компенсація втрат малого та середнього бізнесу (МСБ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти впливу на підприємство економічних та політичних чинників невизначеності аналізувались у багатьох працях зарубіжних та українських економістів. Так, розвиваючи відому ідею про інвестиційну природу циклічних коливань, Б. Бернанке пов'язував шоки сукупного попиту із відсутністю джерел доступних довгострокових кредитних ресурсів для розвитку бізнесу [1]. Тому одним із чинників посткризового відновлення традиційно розглядалася інституційна спроможність фінансового ринку слугувати інвестиційним цілям.

Посилення політичної невизначеності обумовило появу наукових досліджень щодо впливу збройних конфліктів на бізнес середовище у країнах, що розвиваються. Це дозволило дійти висновку про ключову роль підприємницької активності у відродженні економіки [2]. Останнім часом з'явилися також спроби оцінки впливу російської агресії на підприємство в Україні, де на основі порівняльного аналізу масштабів та наслідків втрат висловлено тезу про значно вищу стійкість та адаптивність малих та середніх підприємств (МСП) в Україні порівняно з країною-агресором [3].

Серед українських економістів, які досліджували вплив економічної невизначеності на підприємницьку діяльність, слід відзначити роботи Радіонової І. Ф., Красоти О.В. та інших дослідників, в яких визначено зміст, прояви та засоби регулювання економічної невизначеності для мінімізації її наслідків для МСП [4]. Одним із каналів посилення фінансової стійкості підприємництва традиційно розглядався фінансовий ринок. Зокрема, необхідність створення механізму акумуляції банківською системою внутрішніх фінансових джерел майбутнього економічного відновлення підприємництва обґрунтувала Шаповал Ю.І. [5].

Зважаючи на потужну роль малого та середнього бізнесу у повоєнному розвитку України, проблема активізації фінансових джерел для його відновлення потребує подальших наукових пошуків, що і зумовило необхідність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз проблемних аспектів фінансового забезпечення підприємництва в умовах економічної та політичної невизначеності, обґрунтування необхідності включення фінансового ринку для забезпечення стійкості МСБ в умовах повоєнного відновлення. Відтак постає питання пошуку джерел фінансового забезпечення стійкості суб'єктів МСБ за умов перманентної невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема фінансового забезпечення підприємницької діяльності не є новою для суб'єктів МСБ в Україні. У структурі наявних джерел забезпечення фінансової стійкості підприємницького сектору традиційно переважало самофінансування, що накладало обмеження при реалізації інвестиційних проектів з огляду на незначний обсяг

власних ресурсів. Найбільш поширений у світовій практиці канал фінансування МСП через кредитування так і не став вагомим джерелом забезпечення фінансової стійкості підприємництва в Україні. Це пояснюється накопиченням системних проблем довоєнного економічного розвитку, витоки яких знаходились у різних секторах економіки. Зокрема, традиційними проблемами для підприємницького сектору були і залишаються дефіцит довгострокових фінансових ресурсів, висока вартість та короткотерміновий характер кредитування, складна і довготривала процедура отримання позики.

Для фінустанов складнощі кредитування МСП пояснювались відсутністю у позичальника належної застави за кредитом. Крім цього, у банків виникали складнощі з її (застави) реалізацією у випадку проблемного обслуговування позики, високими ризиками неповернення через низьку рентабельність чи банкрутство позичальника. Додатковим стримуючим чинником кредитної рестрикції у національній економіці стало створення державою (НБУ та Міністерством фінансів) сприятливих умов для вкладання банками коштів у державні цінні папери з високою дохідністю та низькими ризиками [6]. По суті банківська система, як найбільш розвинений сегмент фінансового посередництва в Україні, відійшла від виконання питомо притаманної їй (системі) функції - кредитування реального сектору економіки як на корпоративному рівні, так і на рівні МСП.

Проблема фінансових ресурсів для розвитку підприємництва залишалася нагальною попри численну кількість розроблених програм державної та міжнародної підтримки. У подальшому процес формування фінансових джерел стійкості підприємництва було загальмовано зовнішніми шоками,

першочергово обумовленими пандемією COVID-19, а з лютого 2022 р. – широкомасштабною агресією РФ.

Аналіз стану підприємницького сектору в Україні упродовж 2022-23 р.р. дозволяє виділити декілька етапів – від повної зупинки діяльності у перші місяці запровадження воєнного стану до поступового відновлення та пристосування до нових реалій. Останнє свідчить про достатньо високий рівень стійкості та адаптивності МСП до викликів воєнного часу та підтверджує тезу, висловлену авторами вище згаданого дослідження щодо високого економічного потенціалу підприємництва в Україні [3].

За даними опитувань підприємців, проведеними Європейською бізнес асоціацією, найбільш вагомими проблемами, які перешкоджають відновленню МСП в умовах воєнного стану, є наступні:

- відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів (відзначили 50 % опитаних);
- непрогнозованість розвитку ситуації в країні в політичному та економічному сенсах (46 %);
- непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (34 %);
- відсутність достатнього капіталу (32 %);
- перешкоди з боку регуляторних та/чи фіскальних органів (26 %);
- високі податки і збори (23 %);
- недоступність кредитних коштів (23 %) [7].

Очевидно, що найбільші складнощі на шляху до відновлення викликає нестача фінансових ресурсів, обумовлена недостатнім рівнем платоспроможного попиту, недоступністю кредитних коштів і власного капіталу бізнесу. Проблема дефіциту фінансування є однією із найбільш нагальних для всіх суб'єктів підприємництва, однак ступінь її вираженості можна диференціювати залежно від зони перебування МСП.

Таблиця 1. Класифікація фінансових викликів суб'єктів підприємництва залежно від зони перебування

Фінансові виклики МСБ	Сутність проблеми
Загальні	Відсутність доступних довгострокових ресурсів для модернізації виробництва та підтримки оборотного капіталу
Для переміщених підприємств	Дефіцит коштів для започаткування діяльності у нових регіонах
Для підприємств у прифронтовій зоні	Брак фінансових ресурсів для відновлення зруйнованого основного капіталу та інфраструктури (електро-, водопостачання тощо)

Джерело: складено авторами.

В умовах воєнного стану вирішення проблем економіки потребує посилення адміністративних заходів впливу, у т.ч. фінансової підтримки суб'єктів підприємництва. У даному контексті було прийнято ряд регуляторних заходів, що полегшило пристосування економічної системи до нових викликів. Зокрема, НБУ здійснив низку кроків для спрощення діяльності банків в умовах війни з метою підтримки їх фінансового стану та спроможності кредитувати суб'єктів економіки [8].

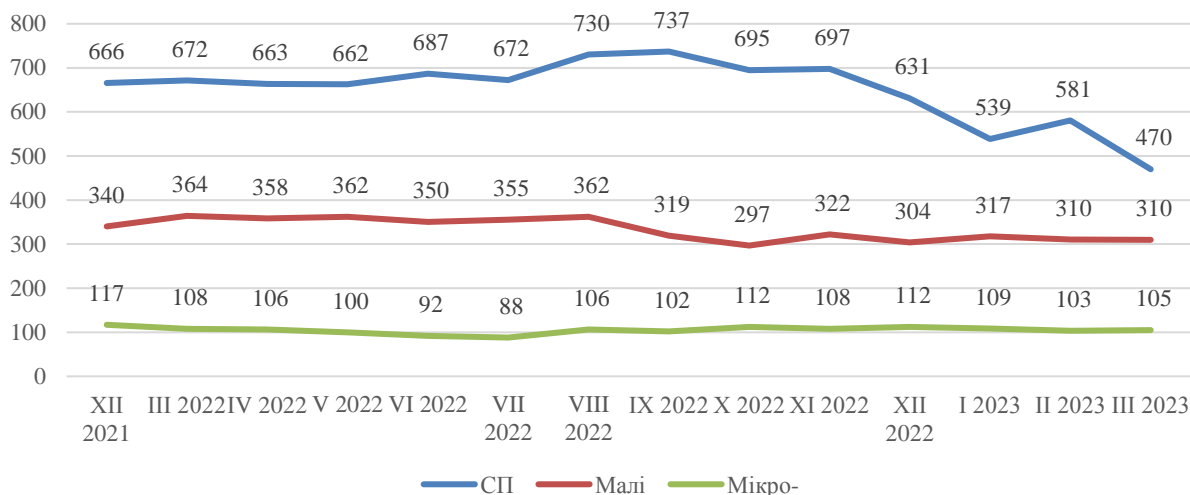
Серед таких заходів – дозвіл на реалізацію кредитних канікул, можливість не враховувати проблемну заборгованість за кредитами під час оцінювання кредитного ризику, право на реструктуризацію кредитів, пов'язаних з фінансовими труднощами боржників без визнання дефолту за такими кредитами. Це дозволило банкам гнучко розробити індивідуальні умови обслуговування позик та уникнути різкого обвалу грошово-кредитної системи в цілому. Разом з тим нове кредитування МСБ в умовах війни можливе лише у тих галузях, де створено умови надання державою часткових або повних гарантій за кредитом та компенсації відсотків (сільське господарство, логістика, експортні галузі), що забезпечує обігові кошти підприємств. Зокрема, станом на 03.04.2023 в рамках державної програми пільгового кредитування малого та середнього бізнесу «Доступні кредити 5-7-

9 %» (запроваджено у 2020 р.) із суб'єктами підприємництва було укладено через уповноважені банки 58921 кредитних договорів на загальну суму 186,1 млрд. грн. [9]. За період дії воєнного стану в Україні у рамках зазначеної державної програми укладено 24099 кредитних договорів на загальну суму 96,47 млрд. грн., з яких:

- 0,93 млрд. грн. – на інвестиційні цілі;
- 7,37 млрд. грн. – як антикризові кредити;
- 4,37 млрд. грн. – як рефінансування попередньо отриманих кредитів;
- 26,66 млрд. грн. – кредити для сільськогосподарських товаровиробників;
- 56,81 млрд. грн. – на антивоєнні цілі.

Крім цього, на базі програми «Доступні кредити 5-7-9 %» створено нову можливість – кредит на переміщення бізнесу під 0% річних (допоки діє воєнний стан плюс один місяць після його завершення).

Аналіз представленої на рис. 1 динаміки кредитування банками МСП з грудня 2021 р. до березня 2023 р. показує, що найбільше скорочення порівняно з довоєнним періодом відбулося у сегменті середніх підприємств (на 30 %), хоча упродовж окремих місяців воєнного стану спостерігались невеликі прирости - найбільший з них у серпні 2022 р. - на 8,6 %. У розрізі малих та мікро підприємств суттєві коливання відсутні, хоча в цілому за період обсяги кредитування скоротились на 8,8 % та 10,3% відповідно.

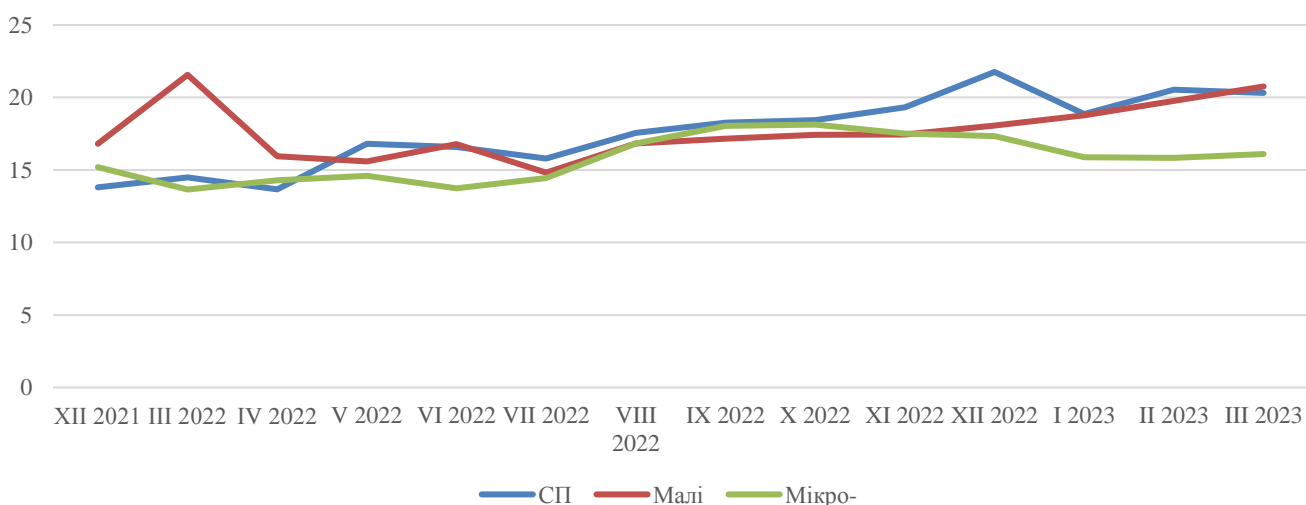

Рис. 1. Динаміка кредитування банками МСП, 2021-23 р.р. (залишок коштів на кінець періоду, млн. грн.)

Джерело: побудовано авторами за даними НБУ [10]

Що стосується динаміки середньозважених процентних ставок за новими кредитами (рис.2), то найбільше зростання вартості кредитування за той же період (з грудня 2021 р. до березня 2023 р.),

відбулося для середніх підприємств – на 47,1%, для малих та мікро підприємств кредити подорожчали на 24% та 5,9 % відповідно.

Рис. 2. Вартість кредитування банками МСП, 2021-23 р.р. (середньозважені процентні ставки за новими кредитами у річному обчисленні, %)

Джерело: побудовано авторами за даними НБУ [11]

Аналіз наявних статистичних даних дозволяє зробити висновок, що попри прийняті державою заходи підтримки кредиторів та позичальників кредитні джерела забезпечення фінансової стійкості МСП стали менш доступними як за вартістю, так і за обсягами.

Умовною альтернативою кредитуванню можна вважати нові інструменти фінансової підтримки підприємництва у вигляді грантових коштів (державних та міжнародних), що виконують певну компенсаторну роль в умовах воєнного стану та не створюють торгового навантаження на відміну від

кредитних ресурсів. У даному зв'язку слід відмітити державну програму "ЄРобота", яка функціонує за 4 напрямками: «Своя справа» (підтримка невеликого бізнесу), «Свій сад» (фінансування підприємств садівництва, ягідництва або виноградарства), «Своя теплиця» (створення або розвиток тепличного господарства) та «Новий рівень» (створення чи розвиток переробних підприємств). Крім цього, з'явилися окремі програми, що надають підтримку підприємцям за рахунок міжнародних грантів. Наприклад, програма від німецької державної компанії GIZ у партнерстві з German Sparkassenstiftung, Фондом розвитку підприємництва та Ощадбанком, що започаткована в рамках міжнародної технічної допомоги з фінансування підприємств мікро-, малого та середнього бізнесу «Застосування та імплементація Угоди про асоціацію між ЄС та Україною у сфері торгівлі». За рахунок даної програми, загальний бюджет якої становить 1,3 млн. євро, підприємці зможуть отримати банківський кредит у поєднанні з

грантовими коштами, які становитимуть до 30% вартості проекту.

Аналіз грантової підтримки для українських підприємців під час активної фази війни має не лише теоретичне, а й прикладне значення. Адже більшість потенційних отримувачів грантів в Україні не володіють достатньою інформацією про те, як можна отримати та використати гранти, а також досвідом такого використання.

Спираючись на визначення явища «грант» як особливого фінансового ресурсу, наданого на безоплатній і безповоротній основі для формування виробничого потенціалу підприємства та науково-технічних проєктів [12], проаналізуємо деякі факти грантової підтримки. В цьому аналізі нас, передусім, цікавитимуть такі ознаки грантів: джерело (інституції) грантової підтримки та цілі, на які спрямована ця підтримка. Для аналізу в якості прикладу використано матеріали по одній з найбільш активних в царині використання грантової допомоги Вінницькій ОДА е 2022 – 2023 рр. (табл. 2).

Таблиця 2. Грантова допомога період активної фази війни

Назва програми	Інституції, що надають грантову підтримку	Цілі грантової підтримки	Обсяг коштів
«Єдиний ринок»	<u>Європейська комісія</u>	Фінансова допомога українським малим та середнім підприємствам (МСП), включно з компаніями, зареєстрованим в Україні, які зараз працюють з ЄС	7.5 млн євро
USAID	Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО)	МСП, які є виробниками й переробниками овочів, фруктів, ягід, м'яса, молочної продукції тощо.	500-900 тис. грн
Startups Ukraine Support Fund	Фонд Google for Startups Ukraine Support Fund	Стартапи, засновані в Україні до 24 лютого 2022 року, які пройшли стадію тестування (MVP) і мають доведену прибутковість (продукт на ринку/пілотна версія/ранній дохід).	50 млн. дол. США
Бізнес-план «Роби Своє»	Фонд «МХП – Громаді»	Підтримки мікро - та малого підприємництва в умовах війни	3,5 млн грн
Грантова програма для молодих підприємців	Проект Європейського Союзу «EY4Youth – Entrepreneurship and Employment»	Мікро - та малі підприємства з кількістю найманих працівників від 2 до 20 осіб	200 тис євро
«Європейський Союз для довілля»	Європейський Союз в особі консорціуму міжнародних партнерів	Підтримка підприємств, які забезпечують збереження природного капіталу та покращення екологічного добробуту населення шляхом захисту довілля	Не вказано

Джерело: складено авторами на основі [13, 14]

Інформація, подана у таблиці 2, свідчить про таке:

- грантова підтримка здійснюється багатьма й відмінними за спрямуванням міжнародними інституціями та організаціями,
- грантова підтримка спрямована, передусім, на малі та середні підприємства (МСП) в усіх сферах діяльності, а також на підприємства, пов'язані з такими перспективними сферами української економіки, як сільське господарство й продовольство та ІТ-сектор.

Досвід реалізації грантової підтримки свідчить про такі обмеження грантової діяльності під час активної фази війни:

- для грантових коштів потрібні десятки й сотні процедур, для яких бракує людських ресурсів;
- повторювані, тривалі процедури перевірки в процесі реалізації грантових програм не завжди відповідають потребам фінансової гнучкості під час бойових дій.

Висновки. Масштаби втрат, яких зазнав МСБ внаслідок шоків останніх років (лише за 2022 рік втрачено близько третини оборотних коштів) вимагає значного розширення джерел формування фінансової стійкості суб'єктів підприємництва, зокрема за рахунок використання ресурсного потенціалу кредитування та розвитку альтернативних форм залучення коштів. За результатами опитування керівників близько 1000 підприємств МСБ середня потреба у додатковому фінансуванні станом на квітень 2023 р. склала 925,907 млн. дол. США., а найбільш пріоритетним завданням для влади 68,9% опитаних підприємців вважають подолання корупції, 48,0% – покращення доступу до кредитних ресурсів та зниження їх вартості.

Тому доцільно розширити наявні інструменти зовнішньої фінансової підтримки МСП з урахуванням ефективного світового досвіду країн, що перебували в умовах зовнішніх шоків нестабільності (війни, пандемії тощо), зокрема:

- розширення доступу до фінансових ресурсів для МСП в рамках програм

- міжнародної співпраці уряду з міжнародними організаціями та кредитними агентствами, які спеціалізуються на підтримці приватного бізнесу (зокрема, Агентством США з міжнародного розвитку - USAID; Об'єднанням міжнародних неурядових благодійних організацій Oxfam International; Шведського державного агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку - SIDA);

- активізація співробітництва комерційних банків із Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), яка в структурі інституцій Світового банку надає фінансову підтримку малому підприємству.

Розглядаючи довгострокові перспективи повоєнного відновлення підприємницького сектору слід забезпечити використання внутрішнього потенціалу фінансового ринку. Це передбачає зміну акцентів у монетарній політиці з метою подолання накопичених диспропорцій грошово-кредитного ринку – короткостроковості та високої вартості ресурсів, а також домінування ринку державних облігацій. Для активізації банківського кредитування підприємницького сектору держава повинна припинити практику вилучення коштів фінансового ринку через стимулювання купівлі банками державних облігацій. З огляду на це, поділяємо тезу, що повоєнне економічне відновлення залежатиме не лише від джерел фінансування МСП, а й від якісних структурних змін у формуванні фінансової глибини економіки України.

Грантова підтримка діяльності українського бізнесу міжнародними інституціями під час активної фази війни набуває особливої актуальності через її безоплатність та безповоротність. Для ефективного застосування цієї форми доцільно здійснити адаптацію процедур надання грантів та перевірки використання грантових коштів до умов невизначеності періоду війни.

Подальші дослідження даної проблеми, на думку авторів, мають бути пов'язані із аналізом секторальних

диспропорцій кредитної рестрикції та можливостей їх подолання.

Література:

1. Ben S. Bernanke (1983) Non-Monetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w1054/w1054.pdf
2. Brück, T., Naudé, W., & Verwimp, P. (2011). Small business, entrepreneurship and violent conflict in developing countries. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 24(2), 161-178. URL: <https://www.jstor.org/stable/23415252>
3. D. Audretsch, P. P. Momtaz, H. Motuzenko, S. Vismara (2023) The Economic Costs of the Russia-Ukraine War: A Synthetic Control Study of (Lost) Entrepreneurship URL: <https://ssrn.com/abstract=4378827>
4. The economics of uncertainty: content, evaluation, and regulation: collective monograph: / edited by I. Radionova. - Tallinn: Scientific Center of Innovative Researches OU, 2022. - 232 p.
5. Шаповал Ю.І. (2022) Фінансова глибина економіки України: секторальний розріз. *Економіка України*. 2022. № 12. С. 51—68. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.051>
6. Соколовська І.П. (2020) Вплив державних запозичень на динаміку кредитування у національній економіці // *Інтелект XXI*. – 2020. - №4. – С. 82-85. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-4.16>
7. Despite the growing financial losses, SMEs continue to pay salaries and support the Armed Forces of Ukraine. (18.03.2023) URL: <https://eba.com.ua/en/msb-prodovzhuyut-vyplachuvaty-zarplaty-ta-pidtrymuvaty-zsu-popry-zrostannya-finansovyyh-vtrat/>
8. Національний банк України. Змінено окремі підходи до оцінки банками кредитного ризику. (17.06.2022) URL: <https://t1p.de/82vas>
9. Урядовий портал. Міністерство фінансів України: за час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» видано 24 099 пільгових кредитів на суму 96,47 млрд. гривень. (03.04.2023) URL: <https://t1p.de/br2mo>
10. Національний Банк України. Статистика фінансового сектору. (2023) URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs>
11. Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023 р. URL: <https://t1p.de/odexw>
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з метою підтримки наукової і науково-технічної діяльності» від 01.12.1998 р. № 285-XIV; Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин. — К., 2001; Пересада А.А. Про інвестиційний процес в Україні. — К., 1998.
13. Департамент міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької ОВА. Моніторинг грантів червень 2022 року. URL: http://www.dmsr.gov.ua/uploads/Grant/06_2022.pdf
14. Департамент міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької ОВА. Моніторинг грантів червень 2023 року. URL: <https://t1p.de/eewuq>